

Мартюк А. С. – здобувач Національної академії внутрішніх справ

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ ДЕКАБРИСТІВ

Розглянуто питання формування політико-правових поглядів Північного та Південного союзів декабристів.

Ключові слова: декабризм; Північне товариство; Південне товариство; республіка; конституційна монархія; федерація.

Рассмотрены вопросы формирования политико-правовых взглядов Северного и Южного союзов декабристов.

Ключевые слова: Северный союз; Южный союз; республика; конституционная монархия; федерация.

The question of the formation of political and legal views of the Northern and Southern Unions of Decembrists is considered.

Keywords: Northern Union; Southern Union; republic; constityion monarchy; federation.

Розпад і криза феодально-кріпосницької системи в Росії зумовили значне піднесення і поживлення соціально-політичної та правової думки. Значний крок у розвитку визвольного руху й соціально-політичної думки зробили дворянські революціонери – декабристи. 1825 року в Росії розгорнувся революційний рух проти царизму. Рух декабристів мав антифеодальне спрямування, хоча й був дещо обмеженим, відображав невдоволення народу, який виступав проти феодальних порядків. Декабристи прагнули знищити самодержавство, ліквідувати безправність, кріпосництво, установити демократичні свободи. Дворянська обмеженість декабристів виявилася в запобіганні народної революції, нерішучій тактиці під час повстання. Проекти майбутнього устрою Російської держави, викладені в “Руській правді” П. Пестеля, проекті конституції, написаному М. Муравйовим, та інших документах таємного “Товариства об’єднаних слов’ян”. Декабристи (П. Пестель, К. Рилєєв та інші) обґрунтовували необхідність установлення в Росії республіканської форми правління. Серед декабристів були і прихильники конституційної монархії (М. Тургенєв, Г. Батєнков та інші), що

відображено в конституції. Проекти та ідеї декабристів утверджували буржуазну спрямованість їх руху, головна їх мета – пошук істини, просвіта розуму й очищення його від забобонів, зміцнення любові до батьківщини й гуманізму. Декабристи заперечували ідеологію кріпосництва, релігії, містицизму й ідеалізму [1, с. 12].

Політико-правові погляди членів Північного (з центром у Санкт-Петербурзі) й Південного (в Чернігівському полку) товариств значною мірою вплинули на формування нової правової свідомості тогочасного суспільства.

Усі соціально-політичні проблеми члени цієї таємної організації розглядали крізь призму права. Суспільні й державні перетворення вважали можливими тільки в разі зміни правової системи. У проектах конституційних перетворень закладено ідеї верховенства права, рівності всіх перед законом, запропоновано впровадити гласне судочинство й суд присяжних, свободу совісті, слова й друку, створити умови для свободи господарської діяльності.

Декабристи були прихильниками ідеї природного права. Зокрема, у теоретико-правовій концепції П. Пестеля зазначено, що всі люди від природи мають рівні права, відповідно, усі позитивні закони, що ухвалюють, мусять відповідати природним законам. Свободу й законність декабристи ототожнювали. Вони вважали, що там, де немає однакових для всіх законів, немає політичної рівності, а також і свободи. Водночас майбутній державний устрій декабристи проектували по-різному. Частина їх схилилася до республіканської ідеї, решта вважала найкращою формою правління конституційну монархію.

Свою державно-правову концепцію П. Пестель виклав у праці “Руська правда”, а детальний проект республіканського майбутнього держави – у праці “Конституція. Державний заповіт” [2].

Тогочасну монархічну форму державності Росії мислитель уважав неефективною, тобто такою, що стримує суспільний прогрес, обмежує особистість, свободу народу. Отже, монархію слід знищити силовими методами, а на зміну їй має прийти диктатура тимчасового верховного правління, яка забезпечить упродовж перехідного періоду суворий порядок у державі та здійснить виважені політичні, соціальні й економічні зміни, серед яких – скасування станового поділу суспільства та кріпосного права, земельну реформу тощо [3].

З метою зрівняння економічних можливостей громадян, тимчасове верховне правління мало відібрати половину землі в поміщиків і сформувати земельний фонд для задоволення потреб усього населення.

Поступово диктатура мала забезпечити умови для переходу до республіканської форми правління.

У проекті конституції П. Пестель зазначав, що державна влада має формуватися за принципом чіткого розмежування компетенцій між вищими її органами. Законодавчу владу, на його думку, здійснюватиме народне віче, обране громадянами Росії, які досягли двадцятирічного віку, на п’ять років.

Народне віче, за цим проектом, наділяли правом ухвалювати закони, крім конституційних. Останні мали приймати шляхом опитування всіх громадян Росії. Виконавча влада належала Державній думі. Передбачалося, що п’ятьох її членів

обиратиме народне віче за поданням губерній. Думі підпорядковувалися всі міністерства та їх керівники.

Після революційного перевороту, на думку П. Пестеля, владу необхідно було передати Тимчасовому верховному правлінню, яке, відповідно до програмного документа “Руської правди”, має здійснити політичні й соціальні реформи. Склад Тимчасового верховного правління визначався таємним голосуванням [1, с. 12].

Для здійснення контролю за виконанням законів у державі проект П. Пестеля передбачав створення Верховного собору, до якого народне віче за поданням губерній довічно обирало б 120 членів.

Верховний собор мав безпосередньо контролювати законність дій народного віче й Державної думи, затверджувати й оголошувати чинними закони, що схвалювали. Загальний нагляд за законністю в діяльності міністерств, інших виконавчих центральних і губернських органів мали здійснювати генерал-прокурори, яких призначав на посади Верховний собор.

Крім того, П. Пестель мав пропозиції стосовно подальшої долі неросійських народів, що входили до складу імперії [2]. Це питання він розглядав крізь призму правового визначення безпечних кордонів Росії. На його думку, російському народові природно підвладні численні народи, які завжди прагнуть до незалежності в політичному житті. Однак законним і природним є “право благоручності”, що ґрунтується на праві безпеки. Це є прагненням великої держави закріпити свої кордони. Порівняно зі згаданими природними правами окремих народностей, це право первинне, головне. Воно передбачає підпорядкованість Росії малих народів, які виконували б роль природних кордонів, підвищували б її міцність. Скористатися своїм природним правом на політичну незалежність може, на його думку, тільки той “маленький народ”, який у змозі зберегти свій суверенітет. Таким П. Пестель уважав тільки польський народ, а інші, серед яких і український, мали утворювати один народ, себто російський.

Для реалізації цієї ідеї автор пропонував законодавчо закріпити державною (панівною) мовою російську, скасувати всі назви народів і племен, які мешкали на той час у Росії, увести однакові закони та форму правління на всій території держави.

Важливим аспектом утілення зазначеної ідеї в життя П. Пестель уважав неприпустимість федеративного устрою держави, тому пропонував поділити територію майбутньої держави на десять областей, кожна з яких мала об'єднувати п'ять губерній і три повіти. Територіально-національних утворень він не передбачав [3].

Іншими були державно-правові погляди М. Муравйова. Попри його схильність до конституційної монархії, розроблена ним концепція містила чимало демократичних засад й аспектів управління, що їх згодом було впроваджено у президентських державах.

Крім пропозицій відмовитися від форми держави, що віджила себе, скасування кріпосного права, звільнення особи від пут феодального права, М. Муравйов пропонував визначити права суб'єктів федерації, запровадити демократичну виборчу систему, здійснити реформу правової системи, зокрема судової системи й судочинства [4].

У визначенні сутності влади він значно випередив багатьох мислителів тогочасної Росії, стверджуючи, що цим джерелом влади в державі є народ, який є вільним від

природи та володіє виключним правом установлювати провідні правові засади функціонування суспільства.

Основним аспектом реалізації природного права людини на свободу, недопущення деспотії є побудова влади в державі за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу й судову. Основну гілку влади – законодавчу – мислитель передбачав утілити в двопалатному народному вічі, причому закони вважалися б чинними після ухвалення їх обома палатами та затвердження імператором [4].

Виконавчу гілку влади, за проектом М. Муравйова, мав очолювати імператор, який, приступаючи до виконання обов'язків, присягав би перед законодавчим органом. Виконавчу гілку влади на федеральному рівні належало продовжити міністерствам, причому галузевих міністрів імператор міг призначати сам, а керівників силових відомств і прокурора – за погодженням із законодавчим органом влади.

У суб'єктах федерації, зокрема в Україні та областях, виконавчу владу мали репрезентувати двопалатні урядові збори, функціями яких було б прийняття законодавчих і підзаконних актів у межах конституції та федерального законодавства [5].

Значних змін мала зазнати судова влада. Пропонувалося запровадити суд присяжних засідателів, а головними принципами судочинства мали стати верховенство закону, рівність усіх перед судом, захист особистих, майнових і деяких політичних прав людей. У проекті зазначалося, що притягнення до юридичної відповідальності могло відбутися тільки в разі порушення чинних норм права та на підставі закону, причому закон не повинен мати зворотної сили.

Цікавими були погляди М. Муравйова щодо затримання громадян на стадії попереднього слідства. Якщо звинувачення особі не пред'являли впродовж 24 годин від моменту затримання, то вона підлягала звільненню.

З 1823 р. керівники Південного товариства налагодили контакти з польським Патріотичним товариством (1821), про існування якого у Варшаві, а також на Київщині, Волині й Поділлі довідалися від відставного польського генерала О. Ходкевича, який мешкав на Волині, часто гостював у будинку Рилєєвих у Києві. Пестель, Рилєєв та інші були зацікавлені у зв'язках з польською таємною організацією, маючи на увазі нейтралізацію військ, підпорядкованих великому князю Костянтину – наміснику Царства Польського. Тому представники Тульчинської управи М. Бестужев-Рюмін та С. Муравйов-Апостол розпочали переговори з поляками про спільні дії, що тривали протягом 1823–1825 рр.

Обом сторонам довелося шукати компроміс. Як відомо, П. Пестель і члени Південного товариства в національному питанні відстоювали централістичні позиції. Проте, щоб зробити польських революціонерів своїми співниками, російські революціонери погодилися з ідеєю польської державності. На січневих переговорах 1825 р. в Києві між представниками Південного товариства та польського Патріотичного товариства декабристи підтримали ідею встановлення польської державності. На нараді П. Пестель наголосив: “Немає для вас (поляків) середини. Необхідно визначитися – з нами ви чи проти нас”. Лідер Південного товариства був упевненим у своїх силах і безапеляційним: “Але і без вашої допомоги ми зможемо зброєю дарувати собі свободу, а ви, якщо прогавите підходящий для вас випадок, повинні будете вже назавжди відмовитися від сподівання бути народом незалежним”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Казьмирчук Г. Д. Декабристські ідеї в історіографічній спадщині М. П. Драгоманова / Г. Д. Казьмирчук // Вісник Київ. ун-ту. – 1992. – Вип. 6. – С. 12.
2. Мироненко О. М. “Руська Правда” П. І. Пестеля / О. М. Мироненко // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 : П–С / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2003.
3. Декабристські читання : зб. ст. Міжнар. наук.-теорет. конф., присвяченої 180-й річниці заснування Південного товариства декабристів. – К., 2001.
4. Муравьев Н. Проект конституции / Н. Муравьев // Избранные социально-политические и философские произведения декабристов. – М., 1951.
5. Минаева Н. В. Политические проекты декабристов в контексте конституционной мысли России первой четверти XIX в. / Н. В. Минаева // 170 лет спустя... Декабристские чтения 1995 года. – М., 1999. – С. 5–9.